

<http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v2i1.52>

SIYASİ-İKTİSADİ İLİŞKİLER ETKİLEŞİMİ ÇERÇEVESİNDE YELTSİN DÖNEMİ, RF-TÜRKİYE GAZ VE BAVUL TİCARETİNİN TAHLİLİ, 1992-2000

Ali BAŞARAN¹

Özet

Herhangi iki ülke ilişkileri üç ana başlık altında (siyasi, iktisadi, kültürel) incelenebilir. Bu ana başlıklarda kendi aralarında alt başlıklara ayrılabilir. Makalede siyasi ilişkiler kendi içinde 15 alt başlığa, iktisadi ilişkiler de 15 alt başlığa ayrılabilir. Makalede Yeltsin dönemi, RF-Türkiye gaz ve bavul ticareti örneğinde siyasi-iktisadi ilişkiler etkileşimi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Dış Ticaret, Yeltsin Dönemi

Jel Kodları: P33

AN ANALYSIS OF THE GAS AND SUITCASE TRADES BETWEEN RUSSIA AND TURKEY DURING THE YELTSIN ERA (1992-2000) WITHIN THE FRAME OF POLITICAL AND ECONOMIC INTERACTIONS

Abstract

Relations between any two countries may be studied under three main headings: political, economic, cultural. These main headings can be further divided into subheadings. In the present study, both political and economic relations are each analyzed under 15 subheadings. Subsequently, political and economic interactions between Turkey and the Russian Federation during the Yeltsin era are examined within the context of the case study of the gas and "suitcase" trades.

Keywords: The Russian Federation, Foreign Trade, the Yeltsin Era.

JEL Classifications: P33

¹ Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, alibasaran@karabuk.edu.tr

1. ULUSLARARASI İLİŞKİ TÜRLERİ, SİYASİ İLİŞKİLER İLE İKTİSADİ İLİŞKİLER ARASI ETKİLEŞİM

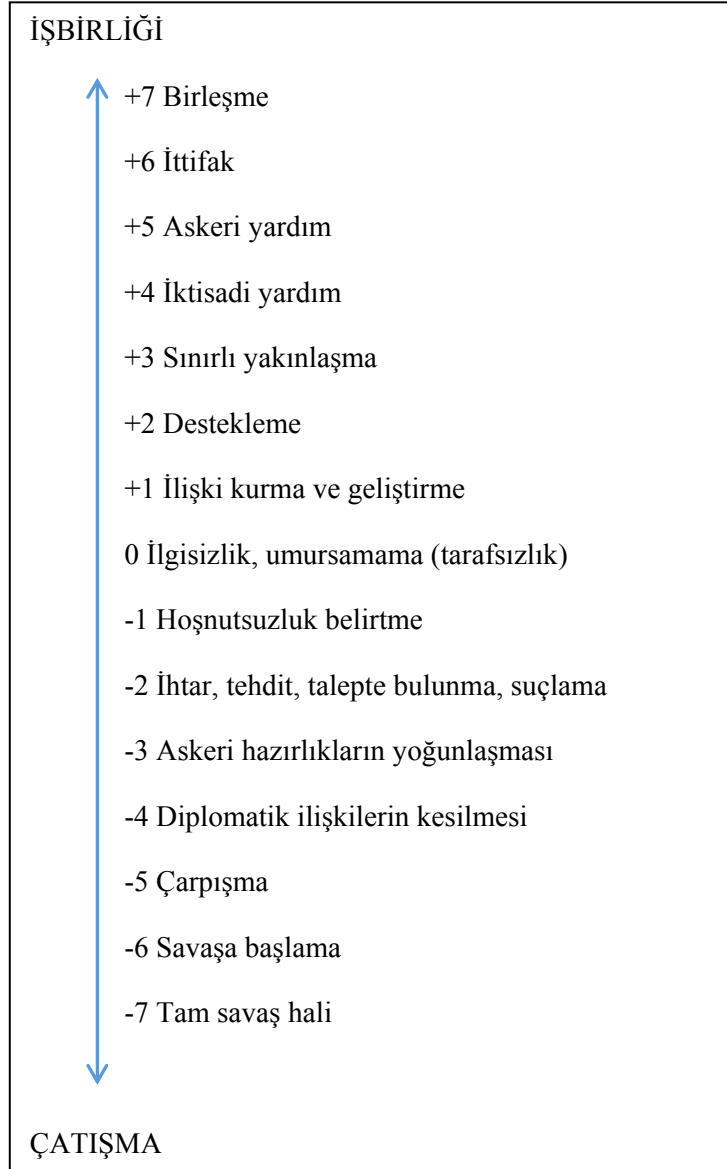
Bu makalede uluslararası ilişkiler üç ana başlık altında (siyasi, iktisadi, kültürel) tasnif edildi. Uluslararası ilişkileri üçe ayırmanın değişik gerekçeleri vardır. İktisadi ilişkiler para ile ölçülebilen ilişkilere dir. İktisadi ilişkiler kendi arasında ayrışır; dış ticaret, dış krediler, dış yardım, dış yatırım, dış sabit sermaye yatırımları, işçi göçü, ortak dış ticaret politikası. İki ülke arasında siyasi ilişkiler pozitif yönde ilerlerken iktisadi ilişkilerin hacmi, tutarı ve çeşidi zamanla artar, artan iktisadi ilişkilerin siyasi bir anlaşmazlık halinde aniden sıfırlanması mümkün değildir. Artan iktisadi ilişkilerin, siyasi ilişkilerin negatif yönde ilerlemesine mani olması ya da hızlı negatif ilerleyişi frenlemesi beklenir. Siyasi ilişkiler egemenliğin kazanılması, kullanılması ve korunmasını içerir. İki ülke arasındaki negatif siyasi ilişkilerin pozitif yönde ilerlemesini sağlamak için iktisadi ilişkiler, örneğin dış iktisadi yardım, dış ticarete ayrıcalıklar vb. kullanılabilir. Kültürel ilişkilerin ayırıcı niteliği tarafların biri birini tanımaya yönelik faaliyetlerini içermesidir. Amaç para ya da güvenlik değildir. Amaç karşı tarafı merak, karşı tarafla iletişim kurma ihtiyacıdır. Sergiler, spor müsabakaları, sinema festivalleri, müzik festivalleri, uluslararası bilimsel toplantılar, kitap çevirileri, tv yayınları, internet, 23 Nisan'da dünya çocuklarının gösterileri, uluslararası öğrenci değişim programları vb. uluslararası kültürel ilişkiler başlığı altında toplayabiliriz.

Şekil 1: Uluslararası İlişki Türleri



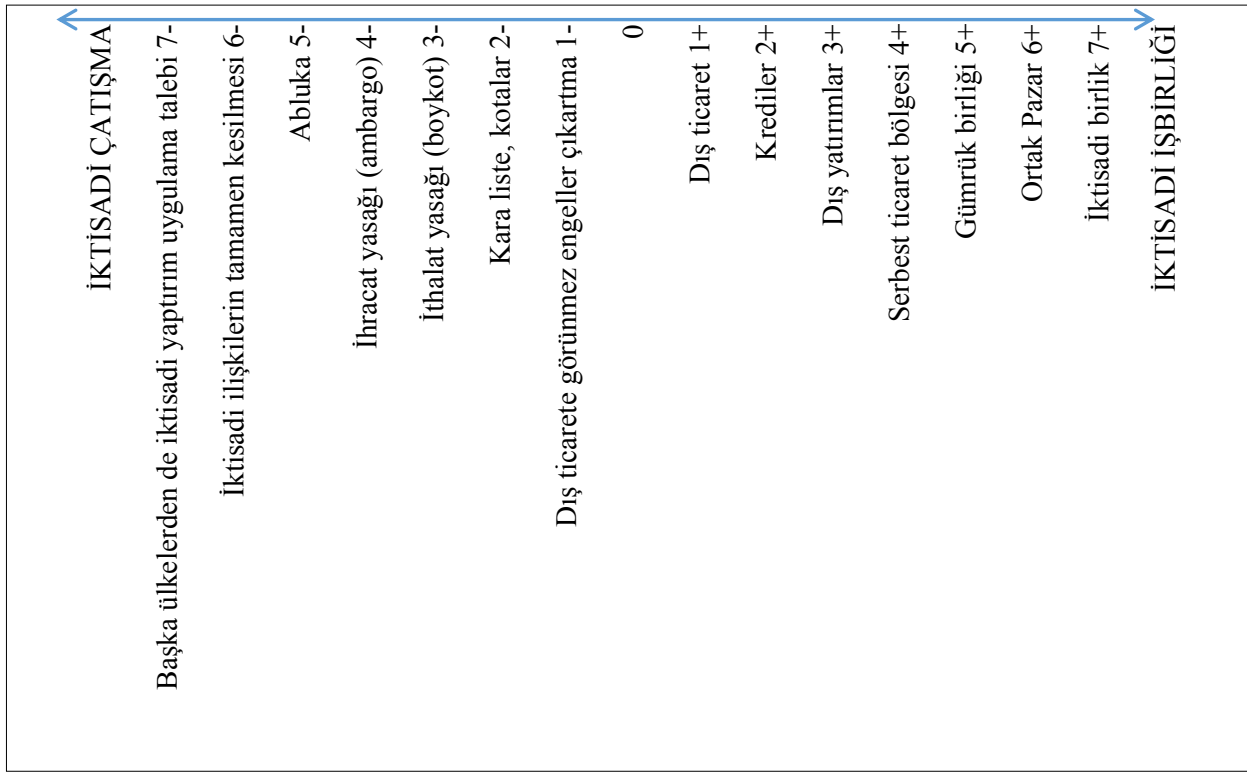
Kaynak: Ali Başaran.

Şekil 2: Siyasi İlişkiler



Kaynak: (Arı, 1977, s. 23)

Şekil 3: İktisadi İlişkiler



Kaynak: Ali Başaran.

Uluslararası ilişki türlerini açıkladıktan sonra konumuz açısından Yeltsin dönemi öncesi SSCB-Türkiye iktisadi ilişkilerine göz atmakta yarar vardır. Atatürk döneminde iktisadi ilişkilerin çeşitlenerek, tutarı (para) ve miktarı (hacim) arttı. Ancak, II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin siyasi talepleri, siyasi ilişkilerin bozulmasına, siyasi ilişkilerin bozulması da iktisadi ilişkilerin bir süre sonra kesilmesine neden oldu.² SSCB bozulan siyasi ilişkileri düzeltmek için Türkiye'ye iktisadi kolaylıklar teklif etti. SSCB'nin, siyasi taleplerinden, 30 Mayıs 1953 tarihli notasıyla resmen vazgeçip, Türkiye'ye iktisadi kolaylıklar sunması, Edward Azar ölçeğine göre,³⁻⁴ SSCB-Türkiye siyasi ilişkilerini +1'den +4'e ilerletti. Yeltsin döneminde RF-Türkiye ilişkileri aynı ölçeğe göre +3 ile -3 arasında indi, çıktı. RF-Türkiye iktisadi ilişkilerinin başarısı, ilişkilerin -3'ün altına inmesini engelledi ve siyasi ilişkileri pozitif yönde ilerletme ihtiyacını doğurdu (Bora, 1993 (1998 ter.), s. 102).

Yine konumuz açısından SSCB-Türkiye iktisadi ilişkileriyle RF-Türkiye iktisadi

2 SSCB'nin siyasi talepleri sonrası kesilen iktisadi ilişkiler, taleplerden vazgeçilmesi sonrası yeniden başladı. 1953'de SSCB'den ithalat yapmayan Türkiye 1954 ve 1955'de toplam 11.700.000 USD'lik alım yaptı. SSCB'nin iktisadi yardım teklifine 1956 şubat ayında Hüseyin Cahit Yalçın, "Rusya'dan ne askeri ne de iktisadi hiçbir yardım kabul edemeyiz. Çünkü bu yardımın karşılığının neye malolacağını hesap edecek kadar tecrübemiz ve mantığımız vardır" şeklinde tepki göstermesi dikkat çekicidir (Tellal, 2003, s. 517-518)

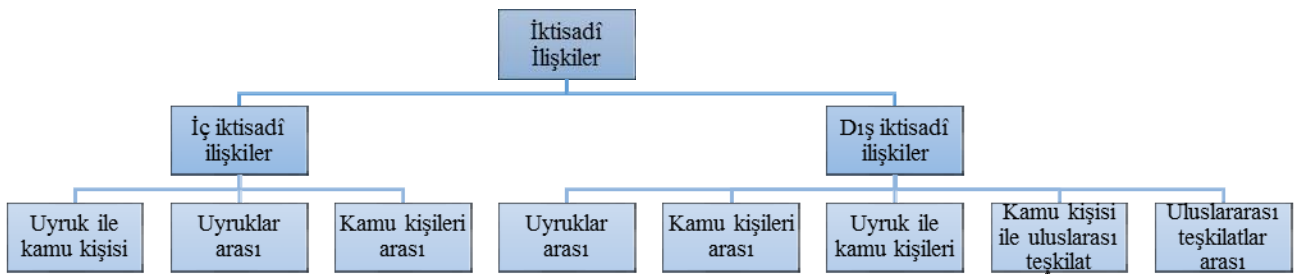
3 Edward E. Azar ve önerdiği yöntem için bkz.: <http://www.cidem.umd.edu/about/> erişim 14/07/2011.

4 Türkiye'deki uygulama için bkz.: Önder Arı, "Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komşuları" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Güray Matbaacılık, İstanbul, 1977.

ilişkilerini karşılaştırmakta yarar vardır. İlişkilerdeki en bariz ve önemli fark, SSCB'nin son yıllarına kadar SSCB-Türkiye iktisadi ilişkilerinin resmi yetkililer arasında imzalanan anlaşmalar ile yürütülmesiydi. SSCB devrinde imzalanan ve RF-Türkiye iktisadi ilişkilerine miras kalan iktisadi anlaşmalar, RF'nda oluşturulan yeni iktisadi ortama hitap etmekten uzaktı. RF sonrası özel kişilerin iktisadi ilişkilere etkisi arttı (Sezer D. B., 2003, s. 46). SSCB-Türkiye dış ticaretinin tamamına yakını resmi takas anlaşmalarıyla yürütülmüşken, RF-Türkiye dış ticareti genelde serbest çevrilebilir (konvertibl) dövizle gerçekleşti. Bir diğer fark, genelde SSCB, Türkiye'de sanayi tesisleri inşa etmişken, SSCB'nin son yıllarında ve Yeltsin dönemi süresince Türk müteahhitleri RF'nda çok çeşitli tesisler inşa etti. Başka bir fark, SSCB devrinde genelde SSCB Türkiye'ye kredi vermişken, Yeltsin döneminde Türkiye, RF'na krediler açtı.

SSCB'nin son yıllarına kadar SSCB-Türkiye iktisadi ilişkileri resmi kurumlar arası ilişkiler şeklinde süregeldi. Türkiye'nin, SSCB ve RF pazarına girişi başlangıçta ikili anlaşmalarla gerçekleşti. SSCB-Türkiye iktisadi ilişkileri, Gorbaçov döneminde hızla değişime uğradı. Gorbaçov döneminde bazı özel iktisadi faaliyetlere imkân tanıyan yasaların kabulüyle piyasa ekonomisine geçiş süreci başladı. Kasım 1986'da çıkarılan bir yasa ile daha önce icrası mümkün olmayan tamircilik, fotoğrafçılık, perakende satış gibi bir dizi küçük iktisadi faaliyet için özel kesime müsaade edildi. 1988'de iki önemli yasa; Ocak 1988'de çıkarılan Devlet İşletmeleri Yasası ve Mayıs 1988'de çıkarılan Kooperatifler (küçük özel işletmeler anlamında) Yasası, SSCB ekonomisinde piyasa ekonomisine geçişin belirtilerini verdi.

Şekil 4: İktisadi İlişki Tarafları



Gorbaçov sonrası RF yöneticilerinin Batı tarzı piyasa ekonomisi ve siyasi kurumları oluşturma girişimi ile birlikte RF'nda piyasa ekonomisine geçiş süreci ve hızlı yapı değişiklikleri iktisadi ilişkileri etkiledi. RF'nda özel kesimin güçlenmesi, yeni iş kollarının oluşması ve mevcut iş kollarında teknoloji ve üretimin gelişimi, RF'nun Türkiye ve dünya ile iktisadi ilişkileri dönüştürdü. RF'nda dış iktisadi ilişkilerin devlet şirketlerinin tekeline çıkması ile birlikte yabancı işletmelerin sayısı hızla arttı (Bora, 1993 (1998 ter.), s. 102-103).

1990'lı yıllarda Türkiye'nin yaşadığı iktisadi dönüşüm RF'na yönelimi arttırdı. RF pazarı, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin sanayi malları ihracı için önemli bir fırsat sunuyordu. Türkiye'nin 1996'da Gümrük Birliğine dâhil olmasıyla Türkiye'ye Gümrük Birliğine dâhil ülkelerden ucuz ve kaliteli sanayi malları girerken, Türkiye'de Avrupa ürünlerine göre daha az kalitede üretilen sanayi mallarının RF pazarına sürüm imkânı doğdu. RF'na coğrafi yakınlık ile Rusça bilen Balkan ve Kafkasya kökenli Türk vatandaşları dış ticareti kolaylaştırdı. RF pazarı, Avrupa ve ABD pazarından daha yakındı.

RF-Türkiye iktisadi ilişkileri siyasi etkilere açtı. Siyasi sorunlar, iki ülke arasındaki iktisadi ilişkileri dizginledi. Başlangıçta devletlerin ilişkilerdeki ağırlıklı rolü bu etkiyi arttırmaktaydı. Siyasi ilişkilerdeki istikrarsızlık, iktisadi ilişkilere hız verecek yeni anlaşmaların imzalanmasını uzun süre engelledi. İkili ve çok taraflı siyasi sorunlar; petrol boru hatları, Çeçenistan olayı, Boğazlar rejimi gibi sorunlar, ikili iktisadi ilişkilerde zaman zaman sorunlara neden oldu. Siyasi ilişkilerin iktisadi ilişkilere yansımaya gösterilecek örnekler arasında; Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması'nın Duma'da reddi, zaman zaman kara taşımacılığında ortaya çıkan kota engelleri, Türk menşeli malların Moskova'ya yakın gümrükler yerine Moskova dışında, 50 km uzakta bir gümrükte işleme tabi tutulması gibi hususlar vardı.⁵

İki ülkedeki iç siyasi olaylar, sık hükümet değişiklikleri, resmi ilişkileri yöneten bürokratların sıkça değişmesi, birçok önemli anlaşma ve projenin tamamlanma süresini yavaşlattı. Yeltsin dönemindeki keşmekeşlik⁶, kanunsuzluk ya da kanunları uygulamadaki acizlik, bürokrasi ve rüşvet, RF-Türkiye iktisadi ilişkilerini doğrudan etkiledi. Yeltsin döneminde kamu düzeninin zaafa uğramasıyla mafya oluştu. RF yönetici eliti, mafyadan şikâyetçi değildi. Gorbaçov ve Yeltsin mafyayı pro-kapitalizm (kapitalizm öncesi yapı) olarak algılıyordu. Onlara göre kapitalistler (yatırımcılar) mafyanın içinden çıkacağından mafya RF'nin kurtuluşunu

⁵ “Ancak verimli bir ticareti, günlük hayattaki siyasi başarılarından da önce gelmesine rağmen, birçok şey engelliyor. Türk-Rus İş Konseyi Başkanı Yavuz Kılıç, Kommersant Daily muhabiriyle yaptığı söyleşide, Rusya'daki vergilerin, taşımacılıkta uygulanan tarifelerin ve iç istikrarsızlığın işleri aksattığını, Rus hükümetinin bu konularda garanti sağlaması durumunda işlerin daha iyi yürüyeceğini söylemiştir” (Viktor Zamyatin, “Komşular Arasındaki İlişkiler Daha İyi Olabilirdi ... Türk Rus Ekonomik İlişkileri”, Kommersant Daily, 13 Ekim 1994, 070: HBR_00068596: 13 Ekim 1994). Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması, Turgut Özal'ın ziyareti sırasında 12 mart 1991'de imzalandı (Tellal, 2001, s. 540).

⁶ “Enflasyon hızla tırmanır, üretim hızla düşer ve Vologda gibi bölgeler bağımsızlıklarını ilan ederken, parlamento ve Kremlin'in bu yaz içine sürüklendikleri tiksindirici çıkmaz, artık nihai sona itilmektedir. Parlamento ve Kremlin gibi iki iktidar merkezi arasındaki kopukluğun yanı sıra, bölgelerin de çok önemli üçüncü bir merkez olarak devreye girdikleri Rusya'da iktidardaki parçalanma artık somut bir gerçek olarak ortadadır.” (“Kargaşa Doruğa Ulaştı...”, The Moscow Tribune, 23 Eylül 1993, 035: HBR_00054507: 23 Eylül 1993). “Parlamento'nun ve Cumhurbaşkanı'nın içine sürüklendikleri çıkmazı anayasal yollarla aşmalarının imkânsız gibi görüldüğü de inkâr edilemez. Önemli olan bir husus da, bu çıkmazın aylar boyu Rus ekonomisinde açtığı korkunç boyutlara ulaşan tahribattır. Öyle ki, eskiden Yeltsin'i destekleyenler, şimdi onu hayatlarını çekilemez hale getirmekle suçlamaktadırlar.” (Başyazı, “Barış Umudundan Başka Tercihimiz Yok”, The Moscow Times, 23 Eylül 1993, 071: HBR_00054518: 23 Eylül 1993).

sağlayacaktı (Bora, 1993 (1998 ter.), s. 54). Bu anlayış RF-Türkiye iktisadi ilişkilerini etkiledi.

SSCB-Türkiye arasında imzalanan iktisadi anlaşmalar, RF-Türkiye iktisadi ilişkilerine miras kaldı. Bu anlaşmalardan bazıları; 8 Ekim 1937’de imzanan, Ticaret ve Tediye Anlaşması⁷, 20 Mayıs 1982’de imzalanan Türkiye-Sovyetler Birliği Arasında Ödemelerde Serbest Döviz Sistemine Geçilmesine İlişkin Protokol ve Ekleri, 18 Eylül 1984’te imzalanan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Doğal Gaz Sevkiyatına Dair Anlaşma ve Bu Anlaşmanın Ekini Teşkil Eden Protokol ve Mektuplar ve 25 Şubat 1991’de imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma idi.

Türkiye ile RF arasında akdedilen ilk anlaşma, 25 Mayıs 1992’de Başbakan Demirel’in Moskova ziyareti sırasında “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma”⁸ idi. Bu bir çerçeve anlaşma niteliğindedir. Anlaşmanın 11’inci maddesine göre taraflar aralarındaki iktisadi ilişkileri uzun vadeli bir perspektifte geliştirmeye mutabık kalmışlardır. Bu anlaşmayla iktisadi, ticari, bilimsel, teknik, askeri ve çevreyle ilgili ilişkilerin geliştirilmesi öngörüldü.

Yeltsin dönemi süresince imzalanan önemli iktisadi anlaşmalar; 09 Eylül 1993 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması⁹, ki Duma tarafından onaylanmadığından yürürlüğe girmedi. Yine aynı başlıklı 15 Aralık 1997 tarihli anlaşma¹⁰, Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma,¹¹ Rusya ile Türkiye Arasında Enerji Alanında İşbirliği Anlaşması¹² idi. Bu kısa açıklamalardan sonra iktisadi ilişki türlerinden dış ticareti yakından inceleyelim.

2. DIŞ TİCARET RAKAMLARI

SSCB-Türkiye iktisadi ilişkilerinden RF-Türkiye iktisadi ilişkilerine devreden son belge 12 Mart 1991’de imzalanan Ticari, İktisadi ve Bilimsel-Teknik İşbirliği Anlaşmasıydı. Anlaşmayla iktisadi işbirliğinde yeni alanlar belirlendi ve 2000 yılına kadar iktisadi ilişkilerin hacminin 9-10 milyar USD seviyesine çıkarılması hedeflendi. 2000’e gelindiğinde iktisadi

⁷ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?4929>.

⁸ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2738>.

⁹ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2273>.

¹⁰ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2150>.

¹¹ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?2749>.

¹² Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?860>.

ilişkilerin 9 milyar USD'ı aştığı ve böylece hedefin gerçekleştiği görüldü (Коптевский, 2003, стр. 291-292).

Tablo 1: Türkiye'nin RF ile Dış Ticareti, 1992-1999, (Milyon USD)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1992	441,9	1040,8	-598,5	1482,7
1993	504,7	1542,3	-1037,6	2047,0
1994	820,2	1046,0	-225,8	1866,2
1995	1.238,2	2.082,3	-844,1	3.320,5
1996	1.493,6	1.900,2	-406,5	3.393,9
1997	2.056,4	2.174,2	-117,8	4.230,6
1998	1.348,0	2.155,0	-807,0	3.503,0
1999	588,7	2.374,0	-1.785,3	2.962,7

Kaynaklar: (DEİK, Mart 2006, s. 2) ve

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/DoguAvrupa/RusyaFederasyonu/RusyaFederasyonu_Ekonomik.htm Erişim Tarihi: 20.04.2007

Tablo 1'de görüldüğü üzere Yeltsin dönemi süresince, 8 yıl boyunca, dış ticaret RF lehine bir seyir izledi. 1999'da RF, 1.785.000.000 USD dış ticaret fazlası sağladı. Türkiye'den RF'na genelde sanayi ve tarım ürünleri ihraç edilirken, RF'ndan Türkiye'ye genelde ham maddeler ve enerji ihracatı gerçekleşti. Dış ticaret içinde gaz ve bavul ticareti önemli kalemler olarak dikkat çekmekteydi.

3. GAZ TİCARETİ

Türkiye ile RF arasında gaz ticaretini ele almadan önce; RF dış politikasında iktisadi yaklaşım ve bu iktisadi yaklaşıma yönelen tepkileri açıklamak gerekir. Yevgeni Maksimoviç Primakov, Yeltsin döneminde RF diplomasisine verilen iktisadi görevleri özetledi. Primakov,¹³ RF Dışişleri Bakanı iken, bir makalesinde iktisadi hususların cari dış politikada öneminin arttığını, bu artış eğilimini üç etkenin beslediğini belirtti: İlk husus, cari dünya ekonomisinde artan hareketlilik, ikinci husus, ticaret, yatırım ve finansmanın küreselleşmesi, üçüncü husus ise ayrı ülke ve coğrafi bölgelerin artan şekilde birbirine bağlanmasıydı. Primakov, RF'nun iç pazarı dışa açmasının, RF diplomasisine taktik görevler ve stratejik hedefler yüklediğini vurguladı: Bunlar; dış şartları RF ekonomisinin gelişiminin yararına oluşturmak, RF'nda piyasa

¹³ Yevgeni Maksimoviç Primakov 1991-1996 Dış İstihbarat Servisi Başkanı, Ocak 1996- Ağustos 1998 Dışişleri Bakanı, Eylül 1998-Mayıs 1999 Başbakan idi.

reformlarını uygulamaya koymak, Federasyon birimlerinin ve RF girişimcilerinin menfaat ve haklarını korumak, BDT ile eklemelenmeyi iletlemektir (Primakov Y. M., 1998, pp. 7-1).

RF dış politikasında 1992’de askeri bürokrasi ve askeri sanayi lobisinin güvenlik yaklaşımı yerine, enerji lobisinin iktisadi çıkarları öne çıkararak, daha ılımlı ve faydacı yaklaşımı belirleyici olmaya başladı. Enerji lobisi; eski SSCB coğrafyasındaki uluslararası enerji projelerinde RF’nun etkin rol almasını savundu. Güvenlik yaklaşımını temsil edenlere karşı, başında Enerji Bakanı Yuri Şafrannik ve Lukoil şirketinin bulunduğu enerji lobisi, Başbakan Çernomirdin’in desteğiyle Azerbaycan ve Kazakistan’daki enerji projelerinde rol aldı. Bununla birlikte 1992-1999 arasında enerji lobisinin daha fazla öne çıkma çabaları askeri bürokrasi ve askeri sanayi lobisince büyük ölçüde engellendi. Putin yönetiminde, yeni ulusal güvenlik ve dış politika doktrinlerinde iktisadi çıkarlara öncelik verilmesi hedefinin belirtilmesi sonrası; RF dış politikasında enerji çevrelerinin iktisadi yaklaşımı öne geçti. Yeni ulusal güvenlik ve dış politika doktrinlerine geçişin nedenlerinden birisi; George Herbert Walker Bush’un 1992’de dile getirdiği yeni dünya düzeniyle uluslararası ilişkilerde askeri rekabet yerine iktisadi çıkarların başat unsura dönüşmesi yaklaşımının 1999’da artık RF’nce da kabul edilmesiydi. Batı, iktisadi rekabeti, uluslararası ilişkilerde meşru rekabet aracı olarak görüyordu. Yeni RF ulusal güvenlik ve dış politika doktrinlerinde iktisadi rekabeti temel alarak jeostratejiden jeoekonomiye geçiş benimsendi.¹⁴ Bu geçişin bir nedeni de RF ordusunun savaş gücünün Yeltsin döneminde gerilemesiydi.

RF’nun Türkiye’ye enerji ihracı politikaları 3 ayrı dönemde incelenebilir: 1984-1992 arası, 1992-1997 arası ve 1997 sonrası.

3.1. 1984-1992 ARASI İLİŞKİLERDE DOĞAL GAZ; SİYASİ GETİRİ BEKLENTİSİ

SSCB-Türkiye iktisadi ilişkileri, 18 Eylül 1984 tarihli “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Doğal Gaz Sevkiyatına Dair, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Hükümeti Arasında Anlaşma” ile yeni bir düzleme taşındı.¹⁵ 1984 anlaşmasının iktisadi görünümüne karşın siyasi yönü çok önemliydi. Sovyet yöneticileri, iktisadi ilişkilerde artışın komşu ülkeleri komünist rejime transfer etmek için bir ön gereklilik olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle 1984 anlaşmasıyla Türkiye’ye gaz bedelinin % 70’ini mal ve hizmetlerle ödeme kolaylığı sağlandı. Böylece, SSCB’ye daha fazla Türk mal ve hizmeti ihracının önü açıldı.

¹⁴ <http://www.turksam.org/tr/yazdir709.html> erişim 07/10/2008.

¹⁵ Anlaşma metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18598.pdf>

“Madde-3

İşbu Anlatmaya göre, T.C.’ye ihraç edilecek gazın bedeli, Sovyetler Birliği Dış ticaret Kuruluşları tarafından ticari şartlar esasında olmak üzere genelde Türk mallarının alımında kullanılacak ve Türk tarafının imkânları ve Sovyet dış ticaret teşekküllerinin ihtiyaçlarına göre pamuk, tahıl, et, nebatî yağlar, demir ve demir dışı metaller, demir dışı cevherler ve diğer sanayi mamulleri ile ödenecektir. Bu maksatla iki taraf her yıl Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne ihraç edilecek olan Türk mallarının listelerini müştereken tespit edeceklerdir.”¹⁶

3.2. 1992-1997 ARASI İLİŞKİLERDE DOĞAL GAZ; TİCARİ GETİRİ BEKLENTİSİNİN ÖNE ÇIKMASI

RF, SSCB’nin devam eden devleti hasebiyle SSCB devrinde akdedilen anlaşmaların hükümleriyle bağlanmayı kabul ettiğinden 1984 doğal gaz anlaşmasının yenilenmesine ya da üstlendiği yükümlülükleri RF’nun teyit etmesine gerek yoktu. Ancak, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Peter Aven 14 Mayıs 1992 tarihli mektubuyla RF’nun, 1984 anlaşmasından doğan hak ve yükümlülükleri yerine getirmeyi sürdürdüğünü belirtti.¹⁷

SSCB’nin devam eden devleti RF’nun, Türkiye’ye gaz satışına bakışı değişti. 1984’teki siyasi beklenti yerine 1992’de ticari öncelik önem kazandı, 1992-1997 arasında gaz ihracına ticari gözle bakıldı. SSCB devrindeki siyasi ve stratejik hedeflere, iktisadi araçlar yoluyla erişme düşüncesi bir tarafa bırakıldı (Gürtuna, 2006, s. 88-89).

1992’den itibaren, gaz anlaşması uygulamasında ikinci dönem başladı. Bu dönemde, önceki ödeme koşullarından vazgeçildi. SSCB devrinde devletin siyasi çıkarlara hizmet eden dış ticaret ilişkileri, kuruluş ve firmaları, RF ticari amaçlarına hizmet edebilecek biçime büyük ölçüde dönüştürüldü. Bu durum doğal gaz ödemeleri konusunda Türk tarafına sağlanan kolaylıkların sürdürülmesini zorlaştırdı. Sonuçta RF, Türkiye’ye gaz sevkiyatına devam ederken, uygulamada şekillenen yeni ödeme koşulları, (normal ticari koşullar) 1984 anlaşması metnine, gerekli değişiklikler yapılarak, eklendi. Böylelikle gaz anlaşmasının ikinci dönemi, siyasi-stratejik bir anlaşmadan ticari bir anlaşmaya geçiş olarak ortaya çıktı (Ulçenko, 2003, s. 186).

Gaz ihracı, sadece ticari beklentilerle şekillendi de denemez. 10 Aralık 1996’da, 1998’den başlamak üzere yıllık 8 milyar m³ doğal gaz için batı hattı kapasite artırımı anlaşması imzalandı. Bu anlaşmadan hemen sonra, 18 Aralık 1996’da, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile RF Hükümeti arasında Terörizm ile Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum”un imzalanması dikkat çekti.¹⁸

¹⁶ Anlaşma metni için bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18598.pdf>.

¹⁷ Mektup metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?3892>.

¹⁸ Memorandum metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?1566>.

3.3. 1997-2000, MAVİ AKIM, SİYASİ VE TİCARİ BEKLENTİLERİN ETKİLEŞİMİ

Gaz ihracında son dönem 1997’de Mavi Akım’la başladı. Resmi adı, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti’ne Sevkiyatına İlişkin Anlaşma”¹⁹ olan, 15 Aralık 1997’de Ankara’da imzalanan daha çok “Mavi Akım” olarak bilinen anlaşma enerji ile sorunlar ve çözümler arasındaki etkileşimin örneklerinden birisiydi (Bacık, 2001, p. 88). RF-Türkiye iktisadi ilişkileri, 1997’den itibaren, 1980’li yılların başında olduğu gibi tekrar siyasi ve stratejik hedefler kazandı. Milliyet Gazetesi Moskova muhabiri Cenk Başlamış, ilk kez bir RF başbakanının Türkiye’yi ziyareti öncesi, devam edegelen soğukluk ve gerginliğin yerini sıcak havanın almaya başladığını belirttikten sonra: “...Turgut Özal tarafından sık kullanılan ‘ekonomik yakınlaşma yoluyla siyasi sorunları çözme’ taktiği bu aşamada işlemeye başlamış görünüyor” görüşündeydi (Milliyet, 03.12.1997, s.20).

Viktor Çernomırdin, 15 Aralık 1997’de Türkiye ziyareti sırasında, Türkiye ve RF’nin “Kürt ve Çeçen” dosyalarına bakmaktan kurtulmaları gerektiğini, güçlü ekonomik ilişkilerin iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunacağını kaydetti. Türkiye ile Rusya arasında doğal gaz, santral yapımı, resmi ticaret hacminin 10 milyar dolara çıkarılması, çifte vergilendirmenin önlenmesi ve yatırımların karşılıklı teşvikini de içeren 10 anlaşma imzalandı. İmza töreninin ardından Başbakan Mesut Yılmaz, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini belirterek; “siyasi ilişkilerin gelişmesinin ekonomik ilişkilerin gelişmesinde de etkili olacağını” söyledi.²⁰ Başbakanların bu ifadesi, 1997’de siyasi ilişkiler ile iktisadi ilişkilerin etkileşim halinde olduğunun kanıtı niteliğindedir.

Çernomırdin’in ziyareti sırasında birçok hususta anlaşmaya varıldı. Çernomırdin ve Yılmaz şu kararları aldılar: RF-Türkiye Boğazlar özel çalışma grubunun tespitleri uyarınca, Türkiye, Boğazlar konusunda RF’nun endişe ve zararlarını giderecek bazı adımlar atarak yumuşayacak, buna karşılık Moskova da Bakü-Ceyhan’a destek verecekti. Türk cumhuriyetleri ile ilişkiler ve bölgenin enerji kaynaklarının dış pazarlara sevki konusunda işbirliği yapılacaktı. İki ülke, birbirlerinin güvenliği ve toprak bütünlüğüne zarar verecek hiçbir hareketi desteklemeyecekti. Türkiye, Çeçenlerin bağımsızlığına, RF ise PKK’ya destek vermeyecekti. Çernomırdin, RF’nun Akdeniz’de Rus egemenliğini kurma çabasında olmadığı, Yılmaz da, Türkiye’nin Kafkasya ve Türk Cumhuriyetleri üzerinde Moskova’ya zarar verecek egemenlik

¹⁹ Anlaşma metni için bkz.: <http://ua.mfa.gov.tr/files.ashx?859>.

²⁰ <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=148&Yil=1997&Ay=12> Erişim Tarihi: 10.02.2011

eğilimleri olmadığı konusunda güvence verdi. İki ülke arasında vizenin kaldırılması için çalışmalar başlatılacaktı. Tüm çalışmalar kurulacak izleme grubuyla kayda geçirilmesi kararlaştırıldı. Türk heyetinin, “S-300 füzelerini Rumlara satmayın sizden milyarlarca dolarlık silah alalım”, önerisine RF tarafı sıcak yaklaştı. S-300’leri üreten RF firması Rosvoorujenie’nin direktörü Yevgeniy Ananyev’in kendisine tahsis edilen beyaz bir limuzin ile Savunma Bakanlığı’nda temaslar yapması şirket yöneticilerinin RF-Türkiye ilişkilerindeki etkisini göstermesi açısından önemliydi.²¹

15 Aralık 1997’de imzalanan Mavi Akım anlaşmasıyla Türkiye’nin RF’na bağımlılığının arttığı, doğal gazın % 70’ini RF’ndan karşılayacağı, bu durumun Türkiye’nin enerji güvenliğini tehlikeye soktuğu yorumları yapıldı (Gürtuna, 2006, s. 90). Mavi Akım projesinin hazırlık aşamasında Türkiye’den iş çevreleri (lobiler) RF’ndan gaz alımının artmasından endişe duyuyorlardı. Bu çevreler, Mavi Akımın gerçekleşmesi durumunda RF’nun gaz tedarikindeki payının % 60’ın üzerine çıkmasının “Ankara’nın stratejik bir hatası” olacağını söylediler. Türkiye-BDT İş Konseyi Başkanı Nihat Gökengin Mavi Akım projesiyle ilgili tartışmalar başlamadan önce Türkiye’nin İran’dan, Mısır’dan, Katar’dan, Irak’tan gaz tedarikinin önemine değinmişti. Mavi Akım projesinin Türkiye ile Türkmenistan arasında gaz boru hattı kurulmasının da önünü tıkadığı iddia ediliyordu. ABD ise Transhazar gaz boru hattını destekliyordu. RF Dışişleri Bakanlığı temsilcilerine göre, ABD, Rus gazının RF sınırları içinde hapsedilmesini ve RF’nun hazinesini doldurma imkânı verilmemesini istiyordu (Ulçenko, 2001, s. 22).

1990’ların başında yaşanan jeopolitik sarsıntılardan sonra Avrupa ve Asya’da gözlenen görece istikrar, RF’nu kendi dış siyasi ve iktisadi hedeflerini uluslararası arenada daha net olarak belirleme ve tutarlılıkla savunmaya zorladı. Hazar petrolünün uluslararası pazara sevkiyatı projeleri üzerine yapılan tartışmalar konusunda RF’nun kendi yaklaşımlarını belirleme zamanı da geldi. Petrolün, mevcut RF boru hatlarıyla RF limanı Novorossisyk’e taşınması, oradan da deniz yoluyla uluslararası pazara sevkiyatı RF’nun çıkarları açısından en uygun proje olarak değerlendiriliyordu. Ancak Türk tarafı İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçişi sınırlayıcı tedbirler alınca, söz konusu projenin hayata geçirilmesi bir hayli güçleşti. Boğazlardan geçiş rejimini değiştirmeye yönelik tedbirlerin çevreyle ilgili gerekçesine kuşkuyla bakan RF, çevre endişesinin Hazar petrolünün Türkiye üzerinden sevkiyatını öngören proje aleyhine öne sürüldüğüne inanıyordu.

Boğazlardan geçiş rejimi ve geçişin düzenlenmesi sorununun diplomatik kanallarla çözümünün tatmin edici sonuçlar vermemesi üzerine RF yönetimi, iktisadi işbirliğini genişletme

²¹<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1997/12/16/19688.asp> Erişim Tarihi: 14.07.2011

yoluyla Türkiye ile siyasi ilişkilerin düzenlenmesine yönelik eski deneyimini hatırlamaya karar verdi. Yukarıda değinilen RF Başbakanı Çernomırdin'in Aralık 1997'deki Türkiye ziyaretine bu açıdan bakılmasında fayda vardır. Ziyaretin resmi amacı, oldukça geniş kapsamlı bir iktisadi anlaşma paketinin imzalanmasına yönelikti. Karadeniz'in altından, 2007'den sonra yılda 16 milyar m³ seviyesine ulaşacak gaz ihracı konusunda yeni bir anlaşma imzalanması hedefleniyordu. Hem iktisadi anlaşmaların imzalanması hem de resmi ziyaret öncesi ikili ilişkilerdeki siyasi sorunlar üzerine yapılan yoğun tartışmalar, Türkiye'nin özellikle Boğazlar sorununu da içeren konularda bazı siyasi tavizler vermesi karşılığında RF'nun geniş bir iktisadi işbirliği programını Türkiye'ye önerdiği öngörüsünü doğruladı. Çernomırdin'in, ziyaret esnasında, iki ülke arasındaki sıkı iktisadi ilişkilerin siyasi ilişkilerin normalleşmesine katkı yaptığı yolundaki sözleri de anlamlıydı. Sonuç itibarıyla; RF'nun siyasi talebinin özünü, Türkiye'nin Boğazlar konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesi oluşturuyordu. Türkiye'ye gaz sevkiyatını öngören yeni anlaşma RF'nun bu talebinin yaşama geçirilmesindeki en önemli iktisadi araçlar arasında yer alıyordu (Ulçenko, 2003, s. 187-188).

Mavi Akım Aralık 1997'de imzalanırsa da 1999 ortasında anlaşmayla ilgili tereddütler hala devam ediyordu. Anlaşmaya eleştiriler gelmişti, ABD anlaşmaya muhalifti (Komarov, 1999, s. 17-19). ABD, Mavi Akıma "Mavi Rüya" adını takmıştı (Perspektif, Nisan 2000, s.17). Türkiye'yi RF'na doğal gaz tedarikinde % 70'ler civarında bağımlı kılacağı, RF'nun vanaları bir sorun halinde kapayabileceği, yüksek fiyatlar isteyebileceği gibi eleştiriler getirildi. Gazprom Dış İlişkiler Dairesi Başkanı Yuriy Aleksandroviç Komarov, ABD'nin muhalefeti ile ilgili olarak şu görüşü dile getirdi:

"... Bizim mallarımızı realize etmek, işgücü yaratmak ve ekonomimizi güçlendirmek için işbirliğine ihtiyacımız var. Bunun iznini de herhâlde okyanus ötesinden alacak değiliz. ... verdiğimiz söze harfiyen uymanın bizim açımızdan uluslararası prestij konusu olduğunu belirtmek isterim. ... Ekonomik işbirliği elbette "bağımlılık" yaratır. Ama bu tek yanlı bir bağımlılık değildir. ... Rusya'da Türkiye'ye bağımlı hale gelecektir. Bu durum karşılıklı birbirimizin çıkarlarına daha büyük özen göstermemiz sonucunu doğurur. ... insanların hayat standartlarının yükselmesi sonucunu doğuran bir bağımlılıktır" (Komarov, 1999, s. 18)

Botaş Genel Müdürü Gökhan Yardım, Mavi Akım'ın iktisadi ve siyasi yararlarını öne çıkardı. Gazprom'un resmi politikaların oluşturulmasında etkisi göz önüne alındığında, RF'nun Türkiye'ye yaklaşımında iyimserliğin artacağını, ayrıca Türkiye'deki RF karşıtı lobilerin etkinliğinin sınırlanacağına değindi (Yardım, 1999, s. 19).

Moskova'da dağıtılan Avrasya İşbirliği Perspektif Dergisi yayın kurulu başkanı Hakan Aksay: "Mavi Akıntı, bu ülkelerdeki (RF-Türkiye) ve özellikle de okyanus ötesindeki muhalefete karşın, iki ülkeyi birbirine bağımlı hale getirecektir. Bu bağımlılık ulusal ekonomileri, halkların refah düzeylerini ve bölge barışını güçlendiren 'hayırlı' bir bağımlılıktır"

yorumunu yaptı (Perspektif, Ağustos, 1999:1). Bu yorumun da gösterdiği üzere Moskova'daki Türk İşadamları RF ile siyasi ve iktisadi ilişkilerin arttırılması taraftarıydı.

RF'nda, ABD'nin Türkiye'yi anlaşmanın uygulamasından vazgeçirmeye çabaladığı iddialarına karşın 1999 sonunda Başbakan Bülent Ecevit Mavi Akım'dan geri dönüşün ya da askıya alınmasının söz konusu olmadığını açıkladı. "Ekonomik ilişkiler genişleyince siyasi ilişkiler de doğal olarak gelişecektir. Bu yalnızca iki ülkenin değil, bütün bölgenin yararına olacaktır" (Ecevit, 2000, s. 10-11) yorumu; Ecevit'in iktisadi ilişkiler ile siyasi ilişkilerin etkileşim halinde olduğunu gördüğünü ve Uluslararası İlişkilerin Çoğulcu kuramını teyit ettiğini göstermekteydi.

4. BAVUL TİCARETİ, ÖZEL KİŞİLERİN DIŞ TİCARETTE YER EDİNMELERİ

SSCB devrinde dış ticaret devlet eliyle yapılırken RF dış ticaretinde özel gerçek kişi ve özel şirketler önem kazandı. Bavul ticaretini de özel gerçek kişi ve özel şirketler yürütüyordu. Bu kişiler ticaretlerinin bozulmaması için hem RF, hem Türkiye tarafında lobiler oluşturarak siyasi karar alıcıları yönlendirmeye çabaladılar.

Bavul ticareti, 1990'lı yılların özellikle ilk yarısında dönemin getirdiği kendine özgü koşulların sonucu iki ülke vatandaşlarının tercih ettiği bir ticaret şekli olarak uygulanmaya başlandı (DEİK, Mart 2006, s. 4). İdari komuta ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde RF'nda GSMH belirgin bir biçimde düştü. RF'nun, 1990 GSMH'sı 100 olarak alındığında, 1998'e kadar GSMH % 42,2 oranında azaldı (Başaran, 2001, s. 168). Bu süreçte tüketim mallarında yaşanan darlık ve yokluk, bavul ticaretini doğurdu. Yeltsin dönemi süresince Batı'dan alınan borçlarla bavul ticareti finanse edildi. Borç alınan dövizler Türkiye'den bavul ticareti ile ithalatın finansmanının kaynakları arasındaydı.

SSCB'nin dağılmasından sonra RF kendi vatandaşlarının yurt dışına çıkışlarının önündeki engelleri kaldırdı, turist vizesi ile yurt dışına seyahat işlemlerini kolaylaştırdı. Tüzel kişiliğe sahip işletmelerin RF'na ithalatlarından yüksek oranda vergi alınırken, özel kişilerin beraberlerinde getirdikleri mallardan uzun bir süre gümrük vergisi alınmadı.

1992-1998 yılları arasında bavul ticareti toplam RF-Türkiye ticaretinin önemli kısmını teşkil etti. 1997'de RF'na bavulla sokulan malların % 45'ini Türk malları oluşturmaktaydı. Nisan 1997'de BDT ülkelerinden Türkiye'ye gelen turistlerin % 64'ünün bavul ticaretiyle ilgisi vardı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 26).

Bavul ticareti sayesinde, 1990'lı yılların başına kadar ihraç konusu olmayan Türk malları ihraç edildi, küçük esnaf ve sanayicilerin dış pazarlarla tanışmaları ve bu çerçevede kayıtlı

ihracata yönelmeleri açısından da önemli gelişmeler kaydedildi. RF, bavul ticaretinin iç sanayiye olumsuz yönde etkilediğini, bütçe gelirlerinin önemli bir kalemini oluşturan gümrük vergisinde önemli bir gelir kaybına yol açtığını, söz konusu ticarete konu olan malların kalite ve standart denetimine tabi olmaması nedeniyle tüketiciye zarar verdiğini öne sürerek, bu ticaret şekline 1996 Ağustos ayı başından itibaren değer ve ağırlık bazında kısıtlamalar getirdi (Şahinalp, 1997).

1995'ten itibaren bavul ticaretinde düşme görülmeye başlandı. Bunun nedeni RF'nun, IMF ve DTÖ ile müzakereleri sonucu, bavul ticaretine kısıtlamalar getirmek zorunda kalmasıydı. İlk yıllarda girişine izin verilen mal değeri 10.000 USD iken 1995'te 2.000 USD'ye düşürüldü. 1996'da ise vergisiz RF'na sokulabilecek mal değeri 1.000 USD ve 50 kg ile sınırlandırıldı (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 23).

Tablo 2: Türkiye'nin Bavul Ticareti Gelirleri, 1996-1999, (Milyon USD)

Yıllar	Gelirler	Değişim (%)
1996	8 842	-
1997	5 849	-33,3
1998	3 689	-36,9
1999	2 255	-38,8

Kaynak: (Kononov, Kornilov, & Özbay, 2006, s. 27).

Yakolev, Çarkoğlu ve Eder'in bavul ticaretini inceleyen ortak araştırmalarında 24 Rus vatandaşına sorular yöneltildi. Buna göre RF tarafında bavul ticareti ile uğraşanların 2/3'ünü kadınlar oluşturuyor, bunların yaşları da 25-45 arasında değişiyordu. Çoğu denek bavul ticaretine 1996'dan önce başlamıştı. 17 denekten 9'u başka ülkelerle de ticari bağlantı kurmuştu. Deneklerin 1/3'ü yıllık 20.000 ila 60.000 USD, diğer 1/3'lük kısmı yıllık 60.000 ila 120.000 USD'lik mal satın aldıklarını, 1998 krizi sonrasında veresiye alışverişin azalmasına rağmen devam ettiğini bildirdi. Denekler aldıkları malları pazarda sattıklarını, bir kısmı ise kendi mağazalarının olduğunu belirtti (Yakolev, Çarkoğlu, & Eder, 2003, pp. 12-14). 1990'lı yılların başlarında bir seyahatin maliyeti 100-150 USD arasında değişirken, 1990'ların ortalarında bir haftalık alışveriş turu maliyeti 400 USD civarındaydı, az vakit harcayıp, az risk üstleniliyordu. 1998 krizi sonrası yeni arayışlara gidildi (Yakolev, Çarkoğlu, & Eder, 2003, p. 16).

RF'nda Ağustos 1998 mali buhranı sonrası bavul ticaretinin önemi azaldı. Birleşik

Arap Emirlikleri, Çin, Polonya ve Yunanistan'a yönelim oldu (Selçuk, 2005, s. 60). Sonuç olarak bavul ticareti RF-Türkiye kayıtlı dış ticaretinin kat kat fazlasına tekabül ediyordu. Bu ticaret ikili ortaklıklara, RF'nda yatırımlara, nakliyat şirketlerinin kurulmasına, turizmin artmasına, Türk bankalarının RF'na açılmasına ivme kazandırdı. Türkiye bu ticaretin aksamaması için önlemler aldı, siyasi sorunların bavul ticaretini aksatmamasına çabaladı.

5. SONUÇ

Yeltsin döneminin Rus tarihinde müstesna bir yeri vardır, geçişi temsil eder. İdari komuta ekonomisinden piyasa ekonomisine, Sovyet insanından-vatandaşlığından, Rusya insanına-vatandaşlığına geçiş. Dış ticaretin devlet eliyle yürütülmesinden özel kesin de dış ticarete büyük pay almasına geçiş. Aynı zamanda Yeltsin dönemi, Türkiye-SSCB ilişkilerinden Türkiye-RF ilişkilerine geçişi de temsil eder. Yeltsin döneminde RF-Türkiye siyasi ilişkileri savaş tehditlerini de içerirken artan iktisadi ilişkiler gerilimin silahlı çatışmaya kadar varmasını önlemede etkili olmuştur. Bu kapsamda artan gaz ticareti ve bavul ticareti dolayısıyla SSCB'nin II. Dünya Savaşı sonrası siyasi taleplerinden vazgeçmesi sonrasında Türkiye'nin siyasi yakınlığını kazanabilmek için iktisadi kolaylıklar teklif ve temin etmişken, Yeltsin döneminde RF-Türkiye iktisadi ilişkileri içinde özel yeri olan gaz ve bavul ticareti siyasi ilişkilerin negatif yönde ilerlemesini frenlemiştir.

KAYNAKÇA

- Arı, Ö. (1977). *Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komşuları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Bacık, G. (2001). The Blue Stream Pipeline Project, Energy Co-operation and Congliffing Interest. *Turkish Studies*, 2(2), 85-93.
- Başaran, A. (2001). Rusya Federasyonunda Dış Ticaret, Para ve Maliye Politikaları, 1992-2000. Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi.
- (1993 (1998 ter.), Nisan 1993). Sergey Kurgenyan ile Söyleşi Rusya'nın Üçüncü Yolu Kapitalizm ile Sosyalizm, Batıcılık ile Slavcılık Arasındaki Koridor. 53-59. (K. Ehlers, Röportaj Yapan, & T. Bora, Çevirmen) İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Çerişev, A. (2003). Rus Siyasetinde Türkiye, Türk Siyasetinde Rusya Nasıl Görünüyor. N. Cafersoy (Dü.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı Ankara, 20-22 Ocak 2003* içinde (s. 48-53). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- DEİK. (Mart 2006). *Türkiye-Rusya Federasyonu Ticari ve Ekonomik İlişkileri*. DEİK/Türk-Rus İş Konseyi.
- Demirtaş, N., & Başaran, A. (2001). Rusya Federasyonu Türkiye Turizm İlişkileri, Ağustos 1998 İktisadî Kriz Öncesi, Sonrası ve Beklentiler. 2. *Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler Kitabı 6-7 Aralık 2001* (s. 278-299). İzmir: Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü.
- Ecevit, B. (2000, Ocak). Mavi Akım'dan Geri Dönüş Yok. *Avrasya İşbirliği Perspektif*(24), 10-11. İstanbul: Kavram Yayıncılık.
- Gürtuna, A. (2006). Turkish Russian Relations in the Post Soviet Era: From Conflict to Cooperation? ODTÜ SBE Yayınlanmamış YL Tezi, 121 sayfa.
- Komarov, Y. A. (1999, Ağustos). Mavi Akıntı: Rusya İle Türkiye Arasında Enerji Köprüsü. *Avrasya İşbirliği Perspektif*(20), 17-19. Kavram Yayıncılık.
- Kononov, O. A., Kornilov, A. A., & Özbay, F. (2006). *Çağdaş Türk Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)*. (E. Osmanov, V. İmanov, & R. Memedov, Çev.) İstanbul: Tasam Yayınları.
- Kozak, N., Kozak, M. A., & Kozak, M. (2001). *Genel Turizm İlkeler-Kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozmaçov, A. (1998). Rusya Turizmcilerinden Dost Uyarıları. *Avrasya İşbirliği Perspektif*(10), 20.
- Primakov, Y. M. (1998). Economic Diplomacy, Foreign Economic Policy. In V. L. Kvint, & J. E. Gallus (Eds.), *Emerging Market of Russia Source Book for Investment and Trade* (pp. 7-1 - 7-4). Canada: John Willey and Sons, Inc.
- Selçuk, H. (2005). *Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri*. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Sezer, D. B. (2003). Rus Siyasetinde Türkiye, Türk Siyasetinde Rusya Nasıl Görünüyor. N. Cafersoy (Dü.), *Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı Ankara, 20-22 Ocak 2003* içinde (s. 44-48). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Şahinalp, B. (1997). *Türkiye-Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri*. Mayıs 12, 2010 tarihinde www.dtm.gov.tr: http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/Isayi5.doc adresinden alındı
- Tellal, E. (2001). Rusya'yla İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt II, s. 540-550). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2003). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt I, s. 499-521). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ulçenko, N. (2001). Rus-Türk Enerji Ticareti. *Avrasya İşbirliği Perspektif*(27), 20-23.
- Ulçenko, N. (2003). Rusya ve Türkiye'nin Stratejik Güvenliğinin Sağlanmasında Enerji Hammaddeleri İhraç ve İthalatının Rolü. G. Kazgan, & N. Ulçenko (Dü.) içinde, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler* (s. 183-197). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yakolev, A., Çarçoğlu, A., & Eder, M. (2003). *The Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure*. Moscow: Working Paper WP/2003/07-Moscow: State University-Higher Scholl of Economics.

Yardıı, G. (1999, Ağustos). Mavi Akıntı: Rusya ile Türkiye Arasında Enerji Köprüsü. *Avrasya İşbirliği Perspektif*(14-19).

Коптевский, В. Н. (2003). *Россия-Турция: Этапы Торгово-экономического Сотрудничества*. Москва: Институт востоковедения РАН.